

Siyasal Bilgiler Fakültesi - Mülkiye
21. Yüzyılda Milliyetçilik: Teori ve Siyaset
28-29 Nisan 2014

«Türk» teriminin öyküsü

Baskın Oran
oran@politics.ankara.edu.tr
www.baskinoran.com

Meselenin kökeni: «Türk»ün hiyerarşisi

Yeni anayasa iki kavga yüzünden yapılamadan kaldı:

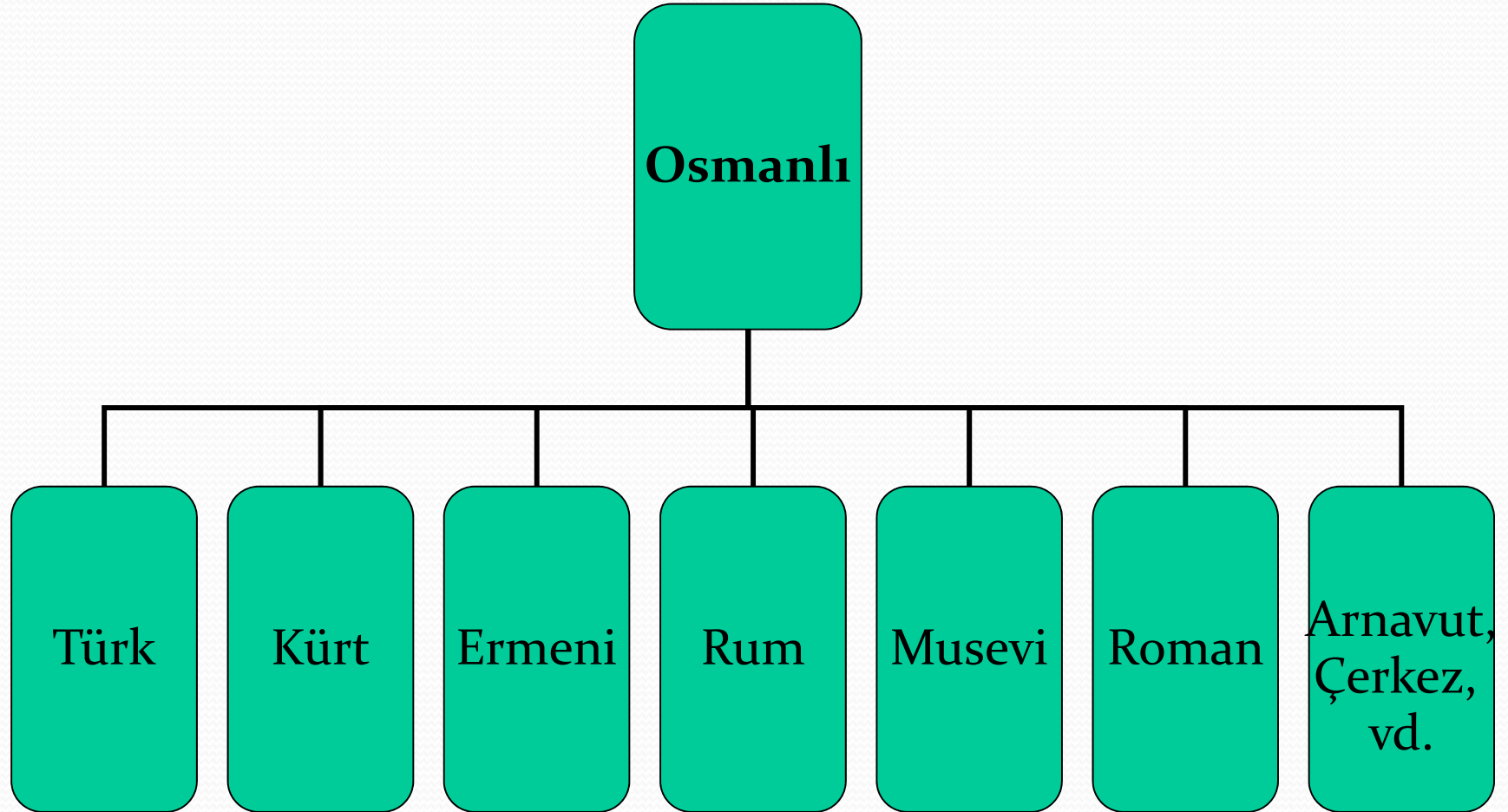
- 1) «Parlamenteer sistem / başkanlık sistemi çatışması. Ama esas kavga:
- 2) «Yeni anayasada vatandaş nasıl tanımlanmalı?» Yani, «Türk» üst-kimlik olmaya devam etmeli mi, bu Anayasa'ya konmalı mı?.

Resmî ideoloji: «Türk, bütün **milletin** adıdır». Yani: Etnik bir kimlik değildir, bir üst-kimlik. Anayasada zikredilmeye devam edilmelidir. (1982 Anayasası Md. 66/1: «*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı herkes Türk'tür*»)

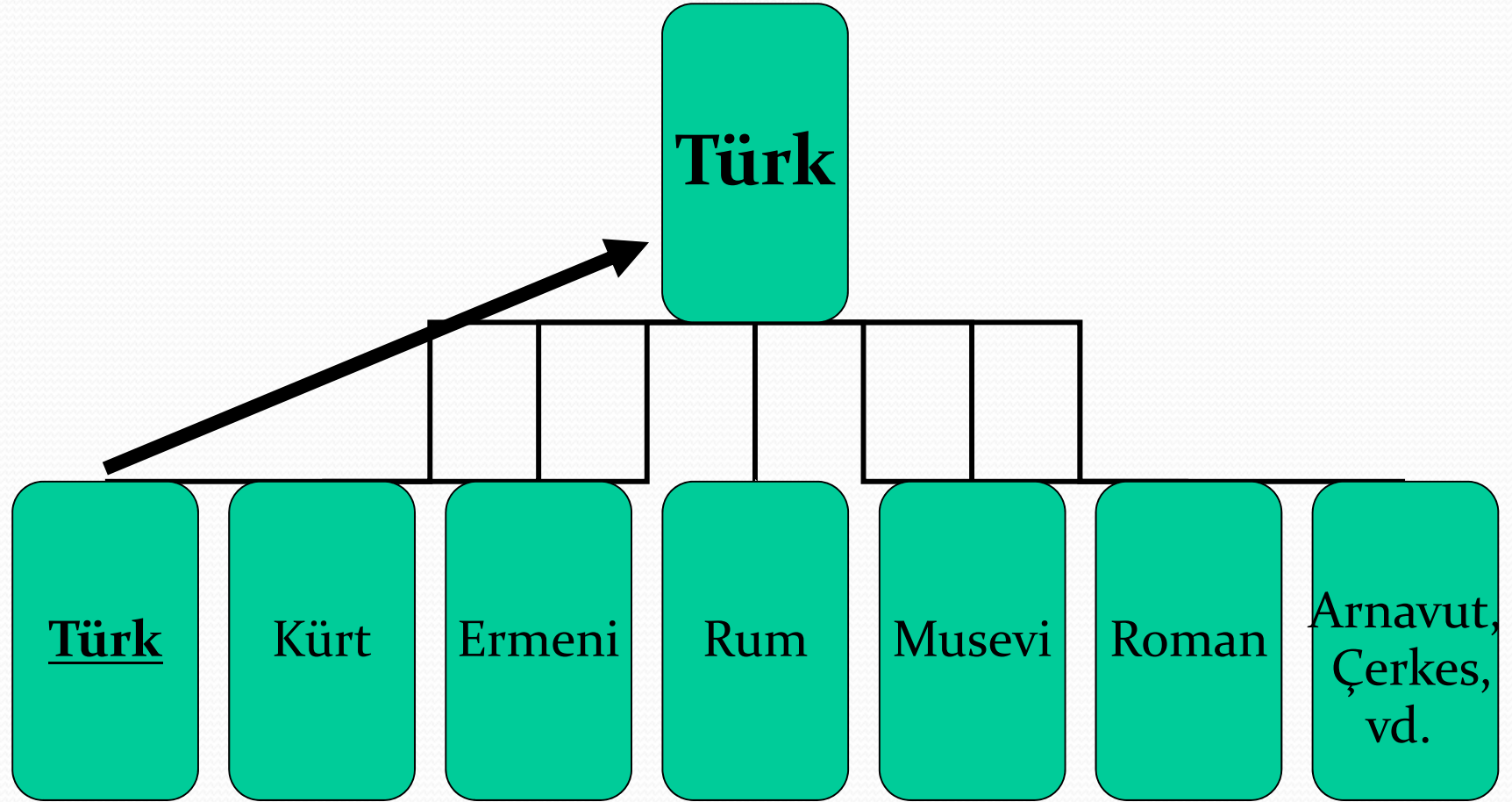
(Üst-kimlik: Birlik ve beraberliği sağlamak için devletin vatandaşa biçtiği kimlik). (Bir üst-kimlik, alt-kimliklerin rızasını alıyorsa birleştirici, almıyorsa bölücü olur)

Karşıt fikir: «Türk bir **etnik** kimlik. Üstelik, bir **etno-dinsel kimlik**». Bu nedenle, üst-kimlik olamaz, bir alt-kimlik. Anayasada zikredilemez. (Alt-kimlik: Vatandaşın kendi etno-dinsel grubundan gelen kimliği).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kimlikler:

Ulus-devlet Türkiye'de kimlikler

Türkiye'de üst-kimliğin kurulması: «Müslüman Türk»

- 1924 Anayasası Md. 88: «*Türkiye ahâlisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibâriyle Türk denir.*»
- «*Vatandaşlık itibariyle*» sonradan eklendi:
- Hamdullah Suphi Bey [Tanrıöver], md. 88'in tartışmaları sırasında: «Yabancı şirketlerden [TC vatandaşı] Rumları ve Ermenileri çıkarttırmaya çalışıyoruz. O vakit bize 'Meclisinizden çıkan kanuna göre bunlar Türk'tür' derlerse ne cevap vereceğiz? Bir hakikat vardır: Onlar Türk olamazlar»
- Sonuçta, 1924'te kurulan Türk ulus-devletinin ana hedefi:
- A) Türk olmayan Müslümanları Türk kavramına alarak asimilasyon,
- B) Gayrimüslimleri Türk'ten dışlayarak etno-dinsel temizlik.
- Her ikisinin de sebebi: Balkanlar ve Ortadoğu'da kimliğin temel unsuru dil veya etnisite değil, din ve hatta mezheptir. Bu gerçekten kaynaklanan Millet Sistemi ve Millet-i Hakime ideolojisinin egemenliği, 1839 Tanzimat'tan sonra da aynen devam etmiştir, etmektedir.

Osmanlı döneminde «Türk»

- I) Osmanlı'da **sınıfsal** ve aşağılayıcı bir anlam: **Köylü** («Etrak-ı bî idrak», yani idraksiz Türkler; Osmanlı Kürtlere de «Ekrad-ı bednihat» derdi, yani kötü huylu Kürtler). (Buna karşılık, Türkmen de Osmanlı'ya şöyle diyor: «Şalvarı şaltak Osmanlı, eyeri kaltak Osmanlı, ekende yok biçende yok, yiyende ortak Osmanlı»).
- Sebebi:
 - a) Osmanlı aristokrasisi kendini alt sınıflardan ayırıyor;
 - b) Daha önemlisi: İmparatorluğu kuran etnik grup öne çıkarılmak istenmiyor çünkü parçalanmaya götürür. İmparatorluk mantığı böyle.
- Yalnız, burada iki husus var:
 - Avrupalılar, Osmanlı İmparatorluğu'na 14. yy'dan beri Türkiye diyorlar (Turchia). Sevres Barış Antlaşması'nda 19 kere «*Ottoman*», 305 kere «*Turkey*», 376 kere «*Turkish*» geçiyor. Bazı halklar ve ülkeler «dışarıdan» adlandırılır. Türk adını da Çinliler verdi: Türük.
 - Türk, o dönemde ve hatta bugün bile, Kürtler arasında yine **sınıfsal** bir anlam taşıyor. Ama bu sefer aşağılama değil, paye: Diyarbakır, Bitlis, Van gibi büyük Kürt kentlerinde **Türk=şehirli** ve **Kürt=köylü** tanımları geçerli.
- II) İmparatorluğun son zamanlarında, Jön Türkler Türk etnisitesini vurgulamaya başlıyorlar (Üç Tarz-ı Siyaset). Hemen itirazlar geliyor: İmparatorluğu parçalayacaksınız!

Kurtuluş Savaşı'nda «Türk»: Osmanlı'dan Türkiyeli'ye

- 1) Ünlü bir tarih profesörünün «bidon terimdir» dediği «Türkiyeli» ilk defa Ağustos 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'nde, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından üç ayrı maddede kullanıldı:
 - Md. 1, Hususi Mektepler'i, “masrafları bireyler tarafından ve hükümetçe tanınmış Türkiyeli cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından sağlanarak açılan okullar” olarak tanımlamıştı;
 - Md. 3, Türkiyeli cemaatler tarafından açılan okulların ancak o cemaate mensup nüfusun sakin bulunduğu mahalle veya köylerde bulunabileceğini söylüyordu;
 - Md. 8, Türkiyeli Gayrimüslimler tarafından açılacak okullarda, Maarif Vekaleti'nden resmî ruhsat alınmadıkça yabancı müdür, müdire veya öğretmen istihdam edilmesini yasaklıyordu).
- 2) Birinci TBMM görüşmelerinde kullanıldı:
 - 05.11.1921: “Türkiyeli demek, Türk tâbiyetini haiz demektir.” (Yusuf Kemal B. – Kastamonu). “Sekizinci maddedeki Osmanlı kelimesi yerine ‘Her Türkiyeli’ kelimesinin ikamesini teklif ederiz.” (Emin Şükrü B. – Bursa Bolu). “Fransa milletine ne diyorlar? Fransalı. Türkiyeli denince her millet dâhildir. Türkiye tâbiyetini haiz olan her kimse Türkiyelidir.” (Hüseyin Avni B. – Erzurum).
 - 21.06.1922: “Türkiye'nin meşru hukukunun tanınması hususunda şimdiye kadar gösterdikleri ve göstermekte oldukları temayüle karşı Türkiyeliler pek müteşekkirdirler.” (oturum başkanı Musa Kazım E.). 06.07.1922: “Buraya her yan bakan gözü Türkiyeliler her zaman çıkarabilirler. (Alkışlar)” (Mahmud Esad B. – İzmir).
 - 02.12.1922: “Burada kürsü-i millette yegâne söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır. (Her Türkiyeli, sesleri)” (Hüseyin Avni B.).
- 3) 1921 Anayasası'nın tadil çalışmaları sırasında bizzat M. Kemal Paşa tarafından Temmuz 1923'te hazırlanan taslak anayasada dört ayrı maddede kullanıldı :
 - Md. 12: “Türkiye’de ahval-i fevkalade müstesna olmak üzere, Türkiyeliler için seyr ü sefer serbesttir”;
 - Md. 13: “Emr-i tedris serbesttir. Kanun dairesinde her Türkiyeli umumi ve hususi tedrise mezundur”;
 - Md. 14: “Mektepler ve bilumum irfan müesseseleri devletin taht-ı nezaret ve murakabesinde. Türkiyelilerin talim ve terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak mecburidir”;
 - Md. 15: “Türkiyeliler nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sınaat ve felahat için her nevi şirketler teşekkülüne mezundurlar”.

Kurtuluş Savaşı'nda «Türk»: Osmanlı'dan Türkiyeli'ye (devam)

- 4) Eylül 1923'te, Kurtuluş Savaşı sırasında sayıları fazla kabarmış olan subayları emekli etme müzakereleri esnasında TBMM'de kurulan **Heyet-i Mahsusalar**'ın mümkün olduğu kadar az subaya emekli maaşı bağlama çabaları sırasında kullanıldı. Mesela, Milli Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa şöyle demişti: “Bu işi [emekli maaşı vermeyi] tabii kendi hududu millimiz dahilinde olanlara, Türkiyeli olanlara hasrettirmek istiyoruz” .
- 5) Tespit edebildiğim kadarıyla, terimin resmî bir yasama metninde geçmesi, ileride sözü edilecek 1924 **Muhamat [Avukatlık] Kanunu**'nun 2. Maddesinde görüldü: “*Muhami [Avukat] olabilmek için: 1) Türkiyeli olmak, (...)*”.
- 6) 1960'larda **Türkiye İşçi Partisi (TİP)** tarafından çeşitli belgelerde kullanıldı. TİP komünist sayıldığı için tepki doğdu.
- 7) Türk sol hareketinden çıkan **Kürt hareketi**, “Türkiye Halkları” terimini benimsemeden önce, Türkiyeli'yi 1967-1969 arasında kullandı. Kürt hareketi bölücü sayıldığı için, terime karşı bir tepki doğdu.
- 8) 1984'ten sonra PKK lideri **Öcalan**, terimi çeşitli konuşmalarında kullandı. Bundan da büyük tepki doğdu.
- 9) Son olarak, terim, Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu'nun Ekim 2004'te açıklanan **Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu**'nda kullanıldı.
- M. Kemal Paşa'nın «Söylev ve Demeçleri» ve «Tamim ve Telgrafları» incelendiğinde de aynı durum görülür: Mesela, “**Türkiye halkı**” terimi Cumhuriyetin ilanından önce 51 kere, sonra 4 kere; “**Türkiye Devleti**” terimi ise önce 24, sonra 2 kere kullanılmıştır.

1924 Anayasası'ndan sonra «Türk»

- 1924 Anayasası, ulus-devletin başlamasıdır. (Ulus-devlet: Egemen etno-dinsel kimlik dışındakileri yasaklayan devlet türü).
- Anayasalarda «Türk» teriminin durumu:
 - 1921 Anayasası'nda hiç geçmez,
 - 1924'te 12 kere,
 - 1961'de 19 kere,
 - 1982'de 40 kere geçer.
- 1924'teki Md. 88'den sonraki her türlü uygulamada «Türk» bir etno-dinsel anlam ifade etmeye başlamıştır:
 - Yasama metinlerinde
 - Yürütme'de
 - Yargı kararlarında
 - Ders kitaplarında, halk arasında.

Türk ve kan (1)

- **YASAMA:**
- 1934: İskan Kanunu'nda 7 yerde “Türk ırkı”
- 1934: Soyadı Kanunu Kürtleri asimile etmeye çalıştı: «*aşiret isimleri kullanılamaz*»
- 1940'ların sonuna kadar memur veya askerî öğrenci olmak için ilk şart:
 - “*Türk olmak*”,
 - “*Türk soyundan olmak*”,
 - “*Türk Irkından Olmak*”.
- 1965'te çıkarılan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu memuriyete girme şartını “*Türk vatandaşı olmak*” biçiminde değiştirmiş olmakla birlikte, «Türk soyundan olma» şartı çeşitli yasama metinlerinde devam etti:
 - 1964 yönetmeliği: vatandaşlığa alınmayı talep edenlerin “*soy durumları*”nı araştırması.
 - 2006 İskan Kanunu: “*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar göçmen olarak kabul edilmez*»
 - 2009 yönetmeliği: “*Yabancıнын soy durumu (...) ana veya babanın soyu esas alınarak belirlenir*».

Türk ve kan (2)

- **YÜRÜTME**

- İçişleri Bakanı Meral Akşener, Mart 97, Öcalan'a: "Ermeni Dölü".
- Başbakan Yd. Cemil Çiçek, 01.04.2009: "[Kürt partisi seçimde] Iğdır'ı da aldılar, yani Ermenistan sınırına dayandılar."
- Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, 10.11.2008: «Bugün eğer Ege'de Rumlar, Türkiye'nin pek çok yerinde de Ermeniler yaşamaya devam etseydi, acaba Türkiye aynı milli devlet olabilir miydi?»

- **DERS KİTAPLARI**

- "İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6", s. 62: «Orta Asya, yani Türkistan, Türklerin tarih sahnesine çıktıkları anayurtlarıdır. Türkistan kelime olarak da Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelmektedir»
- Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu sitesi: "Türkler, milâttan önce üçüncü binin ortalarına doğru takriben bugünkü Kazakistan bozkırları ile Altay dağları arasındaki sahada Atlı-Göçebe Bozkır Kültürü dediğimiz bir kültürle ilk defa tarih sahnesine çıktı».

Türk ve kan (3)

- **YARGI**
- 2000'lere kadar Türkiye'de bir vatandaşın Türk'ten başka bir etnik gruba mensup olduğunu ifade etmesi bile yasaktır. Nitekim Bayındırlık Bakanı olduğu dönemde "Türkiye'de Kürtler vardır; ben de Kürt'üm" dediği için, Bakan Şerafettin Elçi yaptığı 22 ay bakanlığa karşılık 30 ay yatırıldı (22.10.1980-29.04.1983).
- Md. 301, Türk soyu dışındakilere hakarete uygulanmadı.
- 2010 AİHM Dink-Türkiye kararı: «Yargıtay tarafından verilen tanım, Türklük kavramını, dinsel, tarihsel, dilsel ve geleneksel olarak Türklere aidiyetle sınırlandırarak, uluslararası antlaşmalarla tanınan ya da tanınmayan her türlü dinsel, dilsel ve etnik azınlığı, Türklük tanımından dışlamaktadır» .

Türk ve din (1)

- **ETNO-DİNSEL TEMİZLİK**

- 1923: Yunan ve Türk Halklarının [Zorunlu] Mübadelesi
- 1964: Yunan uyruklu olan İstanbullu Rumlar

- **FİZİKİ SALDIRILAR**

- 1923'ten itibaren ve özellikle 1934'te, İstanbul dışındaki Yahudi cemaatlerine saldırılar.
- 6-7 Eylül pogromu: Özel Harp Dairesi/Derin Devlet.
- İstanbul sinagoglarına 1986, 1992, 2003 bombalamaları.
- 2004'te Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu'na saldırı.
- 2005'te Osmanlı Ermenileri konferansına saldırı.
- Gayrimüslimlere ve din adamlarına çoğu ölümlü biten saldırılar:
 - 2006'da Rahip Santoro ve Rahip Brunissen'e,
 - 2007'de Zirve Yayınevi'ne, Rahip Francini'ye ve H. Dink'e,
 - 2010'da Rahip Padovese'ye.

Türk ve din (2)

- **DİNSEL AYRIMCILIK**
- 1924 Anayasası Md. 92: Devlet memuru olabilmek için «Türk olmak» lazım. Buna dayanan 788 sayılı Memurun Kanunu «Türk olmak» şartını getirince, 1965'e kadar bütün kanunlar bunu izledi:
 - 1924: Eczacılar ve Eczahaneler Kanunu: «Türk bulunma».
 - 1924: Avukatlık Kanunu sonucu Rum avukatların yüzde 75'i, Ermeni avukatların yüzde 73'ü meslekten atıldı.
 - 1927: Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda teşvik alabilmek, Sigortacılık Kanunu'nda acente olabilmek için: «Türk olmak».
 - 1928 Tıp Kanunu'nda doktorluk yapabilmek için: “Türk bulunmak”.
- 1920, 30 ve 60'larda «Vatandaş Türkçe Konuş» kampanyaları.
- 1925-30 arası Gayrimüslimlere İstanbul ili dışına izinsiz çıkma yasağı.
- 1926'da Gayrimüslimlere dinsel nikah yasağı (Lozan md. 42/1'den feragate zorlama).
- 1926'da yabancı şirketlerdeki Gayrimüslimler işten attırıldı.
- 1927-1951 ve 1964-2014 arasında İmroz ve Bozcaada'da Rumca öğretim yasaklandı.
- 1928: Süryani okulları kapatıldı (2013'te mahkeme izin verdi).
- 1929: Borsa acentesi olabilmek için “*Türk olmak*”.
- 1950'lerde “Türk olmayanlardan alışveriş etmeyin!” kampanyaları
- 1930'lar: İstanbul dışındaki Yahudilere Türkçe konuşma taahhütnamesi imzalatıldı.

Türk ve din (3)

- **DİNSEL AYRIMCILIK** (devam)
- 1934 Soyadı Kanunu: “*Her Türk*” diyerek ve “*yabancı ırk ve millet isimleri*”ni yasaklayarak Gayrimüslimleri görünmez kılmayı amaçladı.
- 1942’de Yahudiler Anadolu Ajansı’ndan atıldı.
- Mayıs 1941-Temmuz 1942 arasında İstanbul ve Trakya’daki Gayrimüslim erkeklerin 18-45 yaş arasında olanları, askerliklerini yapmış olanlar da dahil, toptan askere alındı ve ellerine silah verilmeyerek “*amele taburları*”na yol inşaatı için gönderildi. (20 Kura İhtiyatlar Olayı)
- 1942’de Varlık Vergisi ve Aşkale sürgünü.
- 1940’lara kadar Gayrimüslim vatandaşların nüfusları ayrı bir “*Ecanip*” (ecnebler, yabancılar) bölümüne kaydedildi.
- 1964’te Rum okullarında sabah duası yasaklandı, Patrikhane’nin 1672 tarihli matbaası kapatıldı, Büyükada Rum Yetimhanesi kapatıldı, 1971’de Heybeliada İlahiyat Okulu kapatıldı.
- 1983: Azınlık okullarına “*Türk asıllı ve Türkiye Cumhuriyeti uyruklu*” müdür başyardımcısı atanması öngörüldü. (2007’ye kadar)
- 1988 “Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği”nde “*Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanlar*” «sabotaj yapabilecekler» arasında sayıldı.
- Lozan’dan itibaren her Gayrimüslim grubuna gizli bir «soy kodu» verildiği, bunun Süryanilere okul açtırılmamasında kullanıldığı 2013’te ortaya çıktı.
- «Azınlık Tali Komisyonu» Gayrimüslimlerin faaliyetlerini izledi, bütün izinler konusunda karar verici oldu.

Türk ve din (4)

- **YARGI'DA DİNSEL AYRIMCILIK**
- 1960'ların ikinci yarısından itibaren: Gayrimüslimlerin mal sayımları için kullanılan 1936 Beyannamesi, Gayrimüslim vakıflarının mallarına bilabedel el konmakta kullanıldı.
- 1971, 74 ve 75: Yargıtay, bu yıllarda verdiği üç kararda, Gayrimüslim Türk vatandaşlarına «*Türk olmayan*» dedi ve Balıklı Rum Hastanesi Vakfı'nın malına el koydu: “*Görülüyor ki Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır*”
- 2005: Yargı, 1964'te kapatılan Büyükada Rum Yetimhanesi'nin Patrikhane'ye ait tapusuna el koydu.
- 1996: İstanbul İdare Mahkemesi öğretmen bir Rum vatandaş hakkında “*Yabancı uyruklu TC vatandaşı*” terimini kullandı, Danıştay da oybirliğiyle onadı.

Üst-kimlik olarak «Türk»: Bir değerlendirme

- «Türk», asimilasyon yoluyla, Türk olmayan ama Müslüman olan milyonları birleştirdi.
- «Makbul Vatandaş»/»Beyaz Türk» = LAHASÜMÜT
 - LAik + HAnefi + SÜnni + MÜslüman + TÜrk
- Fakat «Türk» üst-kimliği, birleştiremediklerini böldü :
 - «Laik», halkın çoğunluğunu dışladı;
 - «Hanefi», büyük çoğunluğu Şafii olan Kürtleri dışladı;
 - «Sünni», Alevileri dışladı;
 - «Müslüman», Gayrimüslimleri dışladı;
 - «Türk», Kürtler başta olmak üzere, kendine Türk demeyenleri dışladı.
- Hatırlatma: Her üst-kimlik açısından her mekânda kural: Alt-kimliklerin rızasını alıyorsa birleştirici, almıyorsa bölücü olur.
- Aşağı yukarı her devlet zor/şiddet kullanarak kurulur. Ama öyle devam edemez. Etmek isterse, 21. yüzyıl konjonktüründe dağılır. Türkiye'yi de, Mitterrand'ın 1981'de Fransa için söylediği şu sözlerle düşünmek öğretici olacaktır:
 - «Fransa'nın kurulabilmesi için, geçmişte, güçlü ve merkeziyetçi bir iktidar
 - gerekmiştir. Bugün ise, dağılmaması için, siyasal iktidarın ağırlıklı olarak
 - yerel yönetimlere bırakılması zorunlu hale gelmiştir».

AKP Döneminde Birlik-Beraberlik İdeolojisi

- Şimdi AKP, yeni bir üst-kimlik getirmeye çalışıyor:
 - Kemalizm'in üst-kimliği, milliyetçiliğin ağır bastığı «Müslüman Türk» idi: LAHASÜMÜT
 - AKP'nin şimdi getirmek istediği üst-kimlik, dinin ağır bastığı «Türk Müslüman»:
HASÜMÜT
- Bu kimlik üzerine konuşmak için biraz erken. Ama şunlar söylenebilir:
 - Karşıtlıktan çok, din'e vurgu yapmaya çalışıyor. Kemalizm'de görüldüğü kadar Gayrimüslim ve Kürt karşıtlığı görülüyor. Tersine, birincisiyle ilgili reformlar sürdürüyor, ikincisiyle de barış süreci.
 - AKP'nin bu açıdan durumu, Kemalizm'in karşıtlıklarla ilgili fazla aşırı örnekler vermiş olması ve şu anda da kendini değiştirme niyeti sergilememesi yüzünden, olduğundan daha iyi gözüküyor. AKP bu karşıtlıklar konusunda durumu ne zaman normalleştirse, büyük reform sayılıyor.
 - Ciddi biçimde kutuplaştırma politikası izleyen Başbakan Erdoğan yönetimi şu anda Kemalizm kadar «yukarıdan buyrukçu», vesayetçi görünüyor. Toplumdan açıkça talep gelmediği halde baskıcı muhafazakar politikalar izlemesi, «Kemalist» (Jakoben) olarak nitelenmesine yol açıyor.
 - Dine yapılan vurgu ve bu yukarıdan buyrukçuluk birleşince, HASÜMÜT'ün kendi dışındaki kimliklere baskıyı artırması mümkün.
 - Bu karışım da Türkiye'nin en az yüzde 50'sini dışlıyor: Alevileri, Demokrat/liberalleri, Laik Müslümanları, Kemalistleri, Gayrimüslimleri, Kürtleri, Ateistleri, agnostikleri, Vasal olmayı reddeden Fethullah Gülen hareketi gibi grupları.
- Bu baskı zamanla artabilir. Çünkü:
 - 1) Din, birleştirici olmaktan çok, ayrımcı bir ideolojidir ve milliyetçilik'le her zaman kolay bir evlilik yapmış, «Milliyetçi-Mukaddesatçı» üretmiştir.
 - 2) CHP ve MHP muhalefeti Gayrimüslim ve Kürt karşıtlıklarını sürdürdüğü için alternatif olmaktan uzaktır.
- Bununla birlikte, orta vadede HASÜMÜT vesayetini engelleyici iki önemli gelişmenin tohumlarını görmek mümkün:
 - 1) «İçeriden» İslamcı muhalefet;
 - 2) İslamcı zengin'in burjuvalaşması.

1) İçeriden İslamcı muhalefet

- İslamcılar baskıdan kurtulunca, şimdi içlerinde muhalefet geliyor . (Bir gruba baskı yapmanın en kötü tarafı da zaten budur: Grup içinde muhalefet oluşmasını, yani demokratikleşmeyi engeller).
 - “Mütedeyyin Müslümanlar”,
 - “Vicdanlı Müslümanlar”,
 - “Vicdani Retçi Müslümanlar”,
 - “Antikapitalist Müslümanlar”
 - «Feminist Müslümanlar»
 - MazlumDer,
 - 28 Şubat ve öncesinde başörtüsüne özgürlük istediği için hapse düşmüş bir kadın gösterici: “Allahım, bizi dindar zalimlerden koru».
 - “Genç Müminler”: “Sayın Başbakan’ın özellikle son bir yıldır [söyledikleri ve yaptıkları], bir gönül insanı, bir sevgi ve merhamet insanı olarak tanıdığımız, sevdiğimiz, oy verdiğimiz, yücelttiğimiz, vicdan sahibi Recep Tayyip Erdoğan’ın değiştiği, tavazuunu yitirdiği, merhametsizleştiği, sevgisizleştiği, korkusuzlaştığı intibaini yaratmaktadır. Faydasız bir kibir, sayın Başbakanımızın gözünü kör, kulaklarını sağır etmişçesine kendisini esir almış görünmektedir. Mütekebbirlerde esaretin hakim belirtisi, Allah sevgisi ve korkusunun da körelmesidir”.

2) Yeni İslamcı zengin'in burjuvallaşması

- İslamcı vesayetın sosyo-ekonomik temelini oluşturan Anadolu Sermayesi yavaş yavaş burjuvallaşacak. Süreç başladı. Önce «Yeni Zengin», iki kuşak sonra «Burjuva», üç kuşak sonra «Rafine Burjuva».
- Bazıları daha hızlı gidiyor: Murat Ülker, Bedri Baykam'ın eseri «Boş Çerçeve» için 125.000 dolar ödedi.
- Şu anda özel koleksiyonları ve üniversiteleriyle tanınan «rafine burjuva»lar da Anadolu Sermayesi'nden çıkmışlardı:
 - Vehbi Koç (Koç Holding): **Ankara** («Angara»)
 - Hacı Ömer Sabancı (Sabancı Holding): **Adana**
 - Ayhan Şahenk (Doğuş Holding): **Niğde**
 - Ferit Eczacıbaşı (Eczacıbaşı Holding): **İzmir**
 - Kadir Has (Akbank, Mercedes, Coca-Cola): **Kayseri**
 - Selçuk Yaşar (Yaşar Holding): **İzmir**
 - Aydın Doğan (Doğan Holding): **Gümüşhane**
 - Tuncay Özilhan (Anadolu Endüstri Holding): **Kayseri**
 - Mehmet Emin Karamehmet (Çukurova Holding): **Mersin**
 - Halis Toprak (Toprak Holding): **Diyarbakır**.